

УДК 328:305](477)

ГЕНДЕРНИЙ РОЗРИВ ПРИ ФОРМУВАННІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Н. М. Семке,

*кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри соціології та політології,
Національний технічний університет "ХПИ"*

У статті акцентовано увагу на тому, що процес демократизації в сучасній Україні актуалізує проблему забезпечення гендерної гармонії в суспільстві, рівних прав і можливостей кожної людини незалежно від статі. Зазначено, що збільшення представництва жінок у владних структурах є запорукою соціально-політичного розвитку країни, дає змогу покращити процеси прийняття й ухвалення рішень на всіх рівнях влади.

Здійснено гендерний аналіз механізмів формування та структури вищого законодавчого органу України – Верховної Ради. Особливу увагу зосереджено на механізмі гендерного квотування при формуванні виборчих списків. Докладно розглянуто, як дотримувалися законодавчих норм відносно гендерних квот партії, що пройшли до парламенту. Досліджено представництво жінок у складі депутатських фракцій Верховної Ради України восьмого скликання. Визначено перспективні напрями активізації участі жінок у політиці: вдосконалення механізму гендерного квотування, посилення громадського та міжпартійного діалогу, "покращання" гендерної статистики.

Ключові слова: гендерний розрив, гендерна дискримінація, гендерна рівність, гендерна політика, гендерні квоти.

N. M. Semke,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Sociology and Political Science of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

GENDER GAP IN FORMING THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

The process of democratization, which is intensively proceeding in modern Ukraine, makes actual the issue of achieving gender harmony in the society, providing equal rights and possibilities to every human regardless of their gender. The increase of the representation of women in the government bodies is the pledge of social and political development of the country, as it facilitates the processes of decision making and approving at all levels of the government.

The article carries out the gender analysis of the formation mechanisms and structure of the highest legislative body of Ukraine – the Verkhovna Rada. The special focus is on the mechanism of gender quotas establishment when forming electoral lists. The compliance to the legislative provisions concerning gender quotas by the parties, elected to the parliament, was scrutinized. The representation of women in the deputy fractions of the eighth convocation of the Verkhovna Rada of Ukraine was analyzed. The following prospective lines for the increase of women participation in politics were defined: the enhancement of the mechanism of gender quotas establishment, social and party-to-party relations strengthening and gender statistics improvement.

Key words: gender gap, gender discrimination, gender equality, gender policy, gender quotas.

Н. Н. Семке,

*кандидат философских наук, доцент, профессор кафедры социологии и политологии,
Национальный технический университет "ХПИ"*

ГЕНДЕРНЫЙ РАЗРЫВ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ВЕРХОВНОЙ РАДЫ УКРАИНЫ

В статье акцентировано внимание на том, что процесс демократизации в современной Украине актуализирует проблему обеспечения гендерной гармонии в обществе, равных прав и возможностей каждого человека независимо от пола. Указывается, что увеличение представительства женщин во властных структурах является залогом социально-политического развития страны, дает возможность улучшить процессы принятия и утверждения решений на всех уровнях власти.

Осуществлен гендерный анализ механизмов формирования и структуры высшего законодательного органа Украины – Верховной Рады. Особое внимание обращается на механизм гендерного квотирования при формировании избирательных списков. Детально рассматривается, как придерживались законодательных норм относительно гендерных квот партии, прошедшие в парламент. Исследуется представительство женщин в составе депутатских фракций Верховной Рады Украины восьмого созыва. Определены перспективные направления активизации участия женщин в политике: усовершенствование механизма гендерного квотирования, усиления общественного и межпартийного диалога, "улучшение" гендерной статистики.

Ключевые слова: гендерный разрыв, гендерная дискриминация, гендерное равенство, гендерная политика, гендерные квоты.

© Семке Н. М., 2016

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Гендерна сфера є однією з найбільш гострих і значимих галузей дослідження соціальних наук. Її актуальність зумовлюється як теоретичними аспектами міжгендерних відносин, так і практичними завданнями щодо реалізації дійсного рівноправ'я між чоловіками і жінками, ліквідації гендерної асиметрії і формування принципово нових, вільних від забобонів гендерних стосунків у суспільстві.

Попри те, що з початку 1990-х рр. в Україні вживаються певні заходи щодо забезпечення реального, а не декларованого гендерного рівноправ'я, ситуація нині далека від ідеалу. Гендерні проблеми ще більше загострилися в умовах формування ринкових відносин. Дискримінація жінок у різних соціальних сферах багато в чому пов'язана з існуючими гендерними стереотипами, забобонами відносно розумових і фізичних здібностей так званої “слабкої статі”. Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена, насамперед, самою проблемою гендерної нерівності, гендерним розривом у сучасному українському суспільстві.

Тема дослідження внаслідок комплексного характеру перебуває на стику наук про людину і політику, і водночас є абсолютно самостійною галуззю сучасної гендерної політології. Слід зазначити, що гендерні дослідження в політології формуються набагато важче, ніж в інших науках, адже політична наука торкається таких глобальних для розвитку суспільства питань, як владні відносини, роль особистості в політичному житті, закономірності функціонування державної влади, тобто проблем, які традиційно вважаються “чоловічими” сферами впливу.

У процесі гендерних політологічних досліджень, що виникли на Заході (спочатку переважно у США) в 70–80-х рр. XX ст., до цього часу накопичено значний науковий потенціал. Гендерні дослідження включені в структури національних і міжнародних асоціацій політичних наук; випускаються спеціалізовані академічні журнали, наприклад “Жінка і політика” (“Women and Politics”), “Sings”.

Витоки виникнення, етапи становлення і вплив феміністської/гендерної теорії на традиційне політичне знання у США розглянуто в ґрунтовному огляді С.Дж.Керролл і Л.М.Зеріллі [7]. Вчені проаналізували “вектори” розвитку феміністської політичної думки, практичне значення нової науки.

Узагальненню досвіду жіночих і гендерних досліджень у сфері політичної теорії присвячена робота А.М.Янг [12].

ООН, міжнародні європейські інституції розглядають гендерне питання як один із пріоритетів розвитку людства. Розвиток і мир ставляться на сучасному етапі у залежність від вирішення питання рівності між чоловіками і жінками.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Гендерна проблематика у сфері політики входить до кола наукових інтересів ряду українських науковців. Так, Л.Літвін у своєму дослідженні зосереджує увагу на проблемах гендерної рівності в політичних інститутах [8], В.Архіпов – на проблемі дотримання прав людини, зокрема рівних прав та можливостях жінок і чоловіків як складовій успішної трансформації політичної системи України [3]. Г.Дідух аналізує процес формування іміджу жінки-політичного лідера крізь призму цілеспрямованих чинників і спонтанних умов цього процесу [6]. При написанні статті використовувалися також праці таких вітчизняних дослідників з проблем гендерного квотування в політиці, як Т.Марценюк [9; 10], Н.Гербут [4; 5] та ін.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою дослідження є гендерний аналіз механізмів формування та складу вищого законодавчого органу України – Верховної Ради.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Питання гендерної рівності включено до низки провідних міжнародних звітів, що свідчить про важливість цінності “гендерна рівність”. Зокрема, Індекс із гендерної рівності (Gender Equality Index) – один із важливих компонентів щорічного міжнародного Звіту із людського розвитку Програми розвитку ООН (UNDP Human Development Report). Станом на 2014 р. Україна посідає 83-тє місце за рівнем розвитку людського потенціалу [13].

У міжнародному звіті Рівня свободи у світі (Freedom in the World, Freedom House) також є розділ про “особисту автономію та індивідуальні права”. Будучи в 2014 р. “частково вільною” країною з показником 3,5 (із максимальних 7), Україні доводиться розв'язувати проблеми щодо забезпечення гендерної рівності. Так, у звіті зазначається: “Гендерна дискримінація забороняється відповідно до конституції, але урядовці демонструють мало інтересу до проблеми або її розуміння. Правозахисні організації скаржаться, що роботодавці здійснюють відкриту дискримінацію за ознаками статі, зовнішності та віку. Тор-

гівля жінками за кордоном з метою проституції залишається серйозною проблемою” [14].

Окремі щорічні міжнародні звіти присвячено лише тематиці забезпечення гендерної рівності. У Звіті із глобального гендерного розриву 2014 р. (Global Gender Gap Report 2014), що готується Світовим економічним форумом (World Economic Forum), вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: це економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. У 2014 р. Україна посідала 56-те місце із 142 досліджуваних країн (чим вища позиція в списку, тим більше країна наближена до гендерної рівності). Як видно з табл. 1, в Україні найгіршою є ситуація із політичною компонентою (участю жінок у процесі прийняття рішень) – 105-те місце із значенням, яке майже наближається до нуля, тобто що означає суцільну гендерну нерівність.

ханізм забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок [2].

Незважаючи на те, що жінки формально отримали рівний із чоловіками статус, де-факто в політичній сфері спостерігається гендерна асиметрія.

Якщо у світі жінкам у середньому належить лише 22,5% місць у національних парламентах, то у Верховній Раді України майже вдвічі менше – 12,1% місць. За цим показником Україна наразі посідає аж 108-ме місце у рейтингу [16].

Державна політика в напрямі збільшення кількості жінок в представницьких органах влади реалізується, передусім, через гендерні квоти. Гендерні квоти в політиці – це один із формальних механізмів, який використовується для того, щоб збільшити представництво жінок в парламенті та інших представницьких органах влади. Гендерні квоти бувають як законодавчі, так і добровільні партійні. На сьогодні гендерні квоти є доволі поширеними на політичній арені майже усіх країн ЄС.

Таблиця 1

Дані Звіту з глобального гендерного розриву 2014 р. для України [15]

Характеристика	Україна
Місце (серед 142 досліджуваних країн)	56-те
Загальне значення індексу з глобального гендерного розриву (0,00 – нерівність, 1,00 – рівність)	0,706
Економічна участь (місце/значення)	31/0,748
Рівень освіти (місце/значення)	29/1,000
Політичне представництво (місце/значення)	105/0,101
Сфера здоров'я (місце/значення)	74/0,973

Основними законодавчими актами України, які стосуються питання забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, є Конституція України і Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”.

Зокрема, ст. 3 Конституції України закріплює рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Крім цієї норми, гендерної рівності стосуються ст. 21, 24, 51. Частина 3 ст. 24 Конституції України безпосередньо присвячена подоланню дискримінацій жінок в Україні. В ній наголошується на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, в праці та винагороді за неї і т. ін. [1].

Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” містить визначення таких понять, як “рівні права та рівні можливості жінок і чоловіків”, “дискримінація за ознакою статі”, “позитивні дії”, “сексуальні домагання” тощо. У розд. II Закону описаний ме-

Унесені в 2013 р. зміни до Закону України “Про політичні партії України” передбачали добровільну гендерну квоту 30% у виборчих списках кандидатів у депутати, але недотримання цього принципу не передбачало жодних санкцій для партій-порушниць. Як результат 20 із 29 партій під час парламентських виборів 2014 р. не дотрималися цих вимог.

Аналіз виборчих списків політичних партій, які подолали 5%-й виборчий бар'єр і пройшли до парламенту, показує, що формальна більшість із цих політичних сил дотримувалася норми закону (табл. 2).

Але більш уважне вивчення списків кандидатів у депутати свідчить, що жінки в основному представлені наприкінці списку, тобто в його непрохідній частині. Наприклад, у першій двадцятці виборчого списку Радикальної партії Олега Ляшка зазначені дві жінки, в останній – 16 жінок, в Опозиційному блоці перша двадцятка представлена трьома жінками, остання – 15.

Представництво жінок у виборчих списках політичних сил (2014 р.) [17]

Політична сила	Кількість зареєстрованих кандидатів у цілому	Кількість зареєстрованих кандидатів, осіб	Кількість зареєстрованих кандидатів-жінок, %
Блок Петра Порошенка	193	36	18,6
Народний фронт	221	68	30,7
Об'єднання "Самопоміч"	60	14	23,3
Опозиційний блок	194	64	33,0
Радикальна партія Олега Ляшка	219	65	29,7
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	213	65	30,5

Що ж стосується висунування жінок кандидатами в депутати від політичних партій по мажоритарних округах, то тут спостерігається повний гендерний дисбаланс. Блок Петра Порошенка висунув своїх представників у 171 виборчому окрузі, і тільки в шести з них претендентами на депутатські мандати були жінки (3,5% від загальної кількості кандидатів у депутати від партії по мажоритарних округах). У 140 виборчих округах своїх претендентів на місця в парламенті висунув Народний фронт, серед них жінок було тільки 11 (7,8%). У мажоритарні списки по всіх 198 округах входили лише 12,87% жінок від загальної кількості кандидатів.

У 2014 р. 48 жінок пройшли в парламент України по загальнодержавному багатомандатному округу й лише 2 – по окремих виборчих округах (обидві – у Львівській області від об'єднання "Самопоміч" і від Блоку Петра Порошенка).

Представництво жінок у складі депутатських фракцій Верховної Ради України восьмого скликання має такий вигляд (табл. 3).

15 осіб, 2-ге і 3-тє місця поділяють Народний фронт й об'єднання "Самопоміч" – по 12 осіб. Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" представлено п'ятьма жінками. Фракції Радикальної партії Олега Ляшка та Опозиційного блоку нараховують у своїх лавах лише по 3 жінки.

Але уявлення про гендерний баланс у складі фракцій дає не загальна кількість жінок-депутатів, а відношення кількості жінок у кожній конкретній фракції до її загального представництва в парламенті. За цим критерієм найвищим є показник в об'єднанні "Самопоміч", у якому жінки становлять понад третину членів фракції (37,5%), на другому місці – об'єднання "Батьківщина" (26%).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, очевидно, що гендерна структура нинішньої Верховної Ради, незважаючи на позитивні зрушення, свідчить про чіткий "чоловічий" профіль української законодавчої влади.

Серед механізмів, спрямованих на підвищення участі жінок у політиці, крім гендерних квот,

Представництво жінок у складі депутатських фракцій Верховної Ради України восьмого скликання

Фракція	Загальна чисельність представництва в парламенті	Чисельність жінок у фракції	Чисельність жінок (відсоток від загальної чисельності представництва фракції у парламенті)
Блок Петра Порошенка	148	15	10
Народний фронт	81	12	15
Об'єднання "Самопоміч"	32	12	37,5
Опозиційний блок	40	3	7,5
Радикальна партія Олега Ляшка	22	3	14
Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"	19	5	26

*Таблиця складена на підставі аналізу списку депутатських фракцій Верховної Ради України VIII скликання.

З таблиці видно, що найбільше жінок у парламенті є представниками Блоку Петра Порошенка –

доцільно виділити активізацію громадського та міжпартійного діалогу, підтримку чоловіками ак-

тивної участі жінок у політиці, проведення просвітницьких кампаній, “покращання” гендерної статистики, дослідження ефективності використання часу як ресурсу тощо.

Подолання гендерної нерівності у владі потребує, по-перше, закріплення гендерних реформ у

законодавстві з урахуванням механізмів гендерної політики і дотриманням світових стандартів, по-друге, підвищення політичної активності жінок, і, по-третє, усвідомлення власної значущості у політичному житті країни не лише самими жінками, а й чоловіками.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>
2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс]: Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>
3. Архіпов В. І. Проблеми дотримання прав людини в умовах трансформаційних процесів сучасної України / В. І. Архіпов // Політологічні записки: [зб. наук. пр.] / [гол. ред. Г. П. Щедрова]. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – Вип. 3. – С. 97–102.
4. Гербут Н. А. Формування егалітарного гендерного світогляду у політичному вимір: концептуально-історичний аналіз / Н. А. Гербут // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – Київ: Вид-во ІПіЕНО ім. І. Ф. Кураса, 2013. – № 1 (63). – С. 337–352.
5. Гербут Н. А. Вплив виборчих систем на гендерне представництво у Верховній Раді України / Н. А. Гербут // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – Київ: Вид-во ІПіЕНО ім. І. Ф. Кураса, 2015. – № 2 (76). – С. 266–280.
6. Дідух Г. Я. Формування іміджу жінки-політичного лідера: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Дідух Ганна Ярославівна. – Київ, 2010. – 20 с.
7. Кэрролл С. Дж. Феминистские вызовы политической науке / С. Дж. Кэрролл, Л. М. Зерилли // Общественные науки и современность. – 2001. – № 6. – С. 61–83.
8. Літвін Л. А. Забезпечення гендерної рівності як чинник демократизації політичних інститутів України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Літвін Лилія Анатоліївна; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2012. – 19 с.
9. Марценюк Т. Гендерные квоты в Украине: быть или не быть? / Т. Марценюк // Информационно-просветительское издание “Я”. – 2007. – № 1 (17). – С. 18–22.
10. Марценюк Т. О. Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін / Т. О. Марценюк. – Київ: Міжнар. центр перспект. дослідж., 2015. – С. 24.
11. Мельник Т. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності / Т. Мельник. – Друге доповнене вид. – Київ: Стило, 2010.

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/tsgi-bin/laws/main.tsgi?nreg>
2. Zakon Ukrainy “Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhynok i cholovikiv” vid 8 veresnya 2005 r. # 2866-IV [Elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://portal.rada.gov.ua>.
3. Arkhipov V. I. Problemy dotrymannya prav lyudyny v umovakh transformatsiynykh protsesiv suchasnoyi Ukrainy / V. I. Arkhipov // Politolohichni zapysky: [zbirnyk naukovykh prats'] / [hol. red. H. P. Shchedrova]. – Vyp. 3. – Luhans'k: Vyd-vo SNU im. V. Dalya, 2011. – S. 97–102.
4. Herbut N. A. Formuvannya ehalitarnoho hendernoho svitohlyadu u politychnomu vymiri: kontseptual'no-istorychnyy analiz / N. A. Herbut // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa. – 2013. – # 1 (63). – S. 337–352.
5. Herbut N. A. Vplyv vyborchykh system na henderne predstavytstvo u Verkhovniy Radi Ukrainy / N. A. Herbut // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa. – 2015. – # 2 (76). – S. 266–280.
6. Didukh H. Ya. Formuvannya imidzhu zhinky-politychnoho lidera: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk: spets. 23.00.02 “Politychni instytuty ta protsesy” / Hanna Yaroslavivna Didukh. — K., 2010. – 20 s.
7. Kэрroll S. Dzh., Zerylly L. M. Femynyst-skye вызовы polytycheskoy nauke // Obshchestvennyye nauky y sovremennost'. 2001, # 6, s.61- 83.
8. Litvin L. A. Zabezpechennya hendernoyi rivnosti yak chynnyk demokratyzatsiyi politychnykh instytutiv Ukrainy [Tekst]: avtoreferat dys. kand. polit. nauk: 23.00.02 “Politychni instytuty ta protsesy” / Litvin Liliya Anatoliyivna; M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Skhidnoukr. nats. un-t im. Volodymyra Dalya. – Luhans'k, 2012. – 19 s.
9. Martsenyuk T. Hendernyye kvoty v Ukraine: byt' yly ne byt'? // Ynformatsyonno-prosvetytel'skoe yzdanye “Ya”. – 2007. – # 1 (17). – S. 18–22 //
10. Martsenyuk T. O. Zhinky v ukrayins'kiy politytsi: vyklyky i perspektyvy zmin. – K.: Mizhnarodnyy tsentr perspektyvnykh doslidzhen', 2015. – S. 24 //
11. Mel'nyk T. Tvorennya suspil'stva hendernoyi rivnosti: mizhnarodnyy dosvid. Zakony zarubizhnykh krayin z hendernoyi rivnosti. [Druhe dopovnene vydannya].–K.: Stylos, 2010.

12. Янг А. М. Политическая теория: общие проблемы и направления / А. М. Янг ; под ред. Р. Гудина, Х-Д. Клингеманна // Политическая наука: новые направления. – М. : [б.и.], 1999. – С. 453–477.
13. Human Development Report, Gender Equality Index, UNDP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>
14. Freedom in the World 2014. Freedom House, about Ukraine [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/ukraine-0#.U9tj6PmSwbQ> (станом на 1 серпня 2014 р.)
15. The Global Gender Gap Report 2014 [Електронний ресурс]. – Geneva: World Economic Forum, 2014. – P. 358. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf
16. Станом на 1 вересня 2015 року (взято з бази даних Women in National Parliaments, Inter-Parliamentary Union) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>
17. Дані ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp400?PT001F01=910#>
12. Yanh A.M. Polytycheskaya teoriya: obshchye problemy y napravlenyya // Polytycheskaya nauka: novyye napravlenyya / Pod red. R. Hudyna, Kh.-D. Klynhemanna. M.,1999, s. 453 -477.
13. Human Development Report, Gender Equality Index, UNDP [Elektronnyy resurs]. –Rezhym dostupu: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>
14. Freedom in the World 2014. Freedom House, about Ukraine. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/ukraine-0#.U9tj6PmSwbQ> (stanom na 1serpnya 2014 r.)
15. The Global Gender Gap Report 2014. – Geneva: World Economic Forum, 2014. – P. 358. – [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: http://www3.weforum.org/docs/GGGR14/GGGR_CompleteReport_2014.pdf
16. Stanom na 1 veresnya 2015 roku, vzyato z bazy danykh Women in National Parliaments, Inter-Parliamentary Union [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>
17. Analiz bazuyet'sya na pidstavi danykh TsVK,. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp400?PT001F01=910#>